

Felip Munar i Munar
 Professor de Cultura Popular Catalana de la
 Universitat de les Illes Balears

La cultura popular: passat i futur

Quan hom ha reproduït el centenar de definicions que sobre el mot cultura s'han fet al llarg dels darrers cent anys, ens adonam de la complexitat del terme, ja que abasta no tan sols el bagatge històric, sinó també tot allò que és present i, fins i tot, les perspectives de futur que es puguin considerar. Si, a més, hi atiam l'adjectiu popular, la cosa roman molt més disforja. Perquè, vegem: qui fa la cultura popular?, i també, qui n'és el propietari? Potser aquell qui l'organitza i hi posa els mitjans i recursos?; o potser aquell qui la recull en una llibreta perquè no es perdi?; o potser aquell qui la fa perquè sap que hi ha qualcú que la coordina i que es fa per un motiu institucionalitzat?; o potser aquells qui, amb tota la bona intenció del món, ensenyen la cultura popular per tal que les noves generacions, orfes de la tradició i la transmissió oral, puguin seguir el fil conductor d'uns senyals d'identitat oblidats?; o potser aquells qui, conscients de romandre dins un context determinat, amb uns eixos socioculturals, lingüístics i històrics definits, actuen d'una manera espontània davant un esdeveni-

ment assenyalat sense importar-los res més que l'expressió fugissera d'un sentiment compartit?; i qui ho ha de dir qui és el protagonista de la cultura popular?

La cultura popular és, en ella mateixa: comporta una manera determinada d'actuar, de moure's en la vida quotidiana, de pensar, d'estimar, de sentir, de viure, en definitiva. I això pot ésser, inicialment, fruit del coneixement teòric, però mai no esdevindrà una vertadera cultura popular si els procediments no formen la totalitat dels continguts: allò que aprenem, com ho aprenem, com ho utilitzam, quines eines empram per fer-ho efectiu i, sobretot, com incideix en els comportaments individuals i socials perquè aquesta forma creativa i dinàmica d'actuar esdevingui compromesa, crítica i creativa alhora. Sembla una paradoxa, però és que la cultura popular no pot considerar-se mai ni estàtica ni definitiva: això ja seria una altra cosa. D'aquí la complexitat que ofereix la definició del terme mateix.

Sobre el terme cultura

Diu Guy Rocher que «cultura és un conjunt lligat de maneres de

pensar, de sentir i d'actuar més o menys formalitzades que, apreses i compartides per una pluralitat de persones, serveixen, d'una manera a la vegada objectiva i simbòlica, per constituir aquestes persones en una col·lectivitat particular i distinta». A partir d'aquí, la cultura esdevé tot el marc real i simbòlic que envolta un grup de persones i que, a més, en són conscients. La cultura no és un bagatge fossilitzat que hom pot fer-se seu sense que hi hagi una implicació real i efectiva en el procés i en la interferència que es produeix; és per això que deïem que la cultura és dinàmica, viva, crítica, reflexiva i espontània alhora, quan li aplicam l'adjectiu popular.

Sobre el terme cultura popular

És veritat que el terme *folklore* connota una sèrie d'accepcions fruit de l'aplicació errònia i desvirtuada a esdeveniments que res no tenen a veure amb la cultura popular —si més no, la nostra. Recordem com ha calat el terme *folkloricas*, per designar una tropa de *cantaoras*, els *bailes folkloricos*, o fins i tot l'expressió pejorativa «això és

un folklore». No obstant això, Serra i Pagès definia aquest terme dient que «folklore és l'estudi dels elements tradicionals en la vida dels pobles; és a dir: elements autòctons i assimilats, transmesos per tradició». Aquest autor també esmenta que «per uns, folklore, és tot allò que és tradicional; per altres és només allò que pertany al poble baix; n'hi ha que el concreten a tot allò que es manifesta mitjançant la paraula, que ve perpetuant-se de pares a fills, i fins alguns el consideren com l'etnografia dels pobles civilitzats, reservant dit nom per la descripció dels pobles salvatges». L'origen del mot es deu a l'arqueòleg anglosaxó William J. Thoms (1803-1885), que va recopilar i estudiar les tradicions i llegendes antigues i, per definir aquest treball, ajuntà la paraula *folk* i l'arcaisme *lore*; la paraula resultant fou el 'saber popular' o el 'saber del poble'.

En la definició d'Antonio Gramsci queda ben palesa que la cultura popular —ell en diu folklore— és una cultura no elaborada, asistemàtica, múltiple en tots els sentits. Una cultura del poble, entenent el poble com —en paraules de Gabriel Janer Manila— el conjunt d'aquelles persones que «no han pintat mai una regadora», «clases subalternes i instrumentals». Ara bé, és evident que, fins i tot en les definicions, cal fer un replantejament, ja que l'evolució que s'ha esdevingut aquests darrers anys en les manifestacions anomenades populars fa que el terme també sigui dinàmic i múltiple. Diu Gramsci que la cultura popular «és una concepció del món i de la vida, implícita en gran part de determinats estrats de la societat en contraposició a les concepcions oficials del món, i, en sentit més ampli, a les concepcions dels sectors cultes de la socie-

tat». Però tanmateix, sempre ha d'esser una concepció no elaborada, asistemàtica, perquè el poble no pot tenir, per definició, concepcions elaborades, sistemàtiques i políticament organitzades i centralitzades en el seu contradictori desenvolupament. És per això mateix que, en un aspecte determinat de la cultura popular, la cançó popular distingeix entre:

- a) Cançons fetes pel poble, fetes pel poble mateix.
- b) Cançons fetes per al poble, fetes amb la intenció que el poble en sigui el receptor; en aquest cas, no necessàriament les ha produïdes el poble.
- c) Cançons que no han estat fetes pel poble ni per al poble, però que el poble se les ha fetes seves, les ha adoptades.

Menéndez Pidal fa una distinció entre allò que és tradicional i allò que és popular. Una cançó, per exemple, pot ésser popular —o sia, admesa per la col·lectivitat— sense arribar a ésser tradicional, que consisteix a ésser no tan sols acceptada, sinó assimilada pel poble i presa com a patrimoni comú des de fa molt de temps. Així, hi ha coses que poden haver estat populars en un moment determinat, però no han passat a formar part del patrimoni tradicional; i a l'inrevés, pot haver-hi coses que foren populars i que han passat a ésser tradicionals encara que avui ja no siguin populars. Ara bé, no tot allò que és acceptat pel poble ha de passar a ésser necessàriament popular —com sostenen Gramsci i Menéndez Pidal. Així, tant la misogínia o l'antisemitisme que respiren moltes cançons populars i rondalles no s'ha d'acceptar sense cap crítica i creure que pel fet d'haver estat popular i tradicional ho hem de defensar com si

fos una part de la nostra identitat actual.

Una mica d'història

El folklore, entès com a recopilació i estudi de les manifestacions que s'havien transmès oralment, va progressar molt a Catalunya durant el segle XIX i s'estengué fins ben entrat el segle XX. Aquesta dèria fou empenya i, alhora, reforçada pels moviments del Romanticisme i de la Renaixença, que formaren un substrat idoni per al reviscolament de les tradicions. El Romanticisme identifica el poble amb les formes de vida rural i preindustrial, revaloritza la història nacional i les parles autòctones i incorpora una visió conservadora i alhora nacionalista a la cultura popular. Per a la Renaixença, la cultura popular té una significació que va més enllà dels interessos romàntics envers l'espontaneïtat i la immediatesa representats pel poble; la cultura popular representa, sobretot, la constatació de la supervivència com a poble. Marià Aguiló, figura cabdal de la Renaixença i pioner del folklore català, explicitava els motius per dedicar-se a aquesta activitat: «Un llibre de cançons catalanes, dictades per gent que no sap de lletra, era el millor memorial de greuges que un poble entossudit per sentiment i per necessitat a conservar sa llengua materna pogués presentar als fills que la reneguen i a aquells que ens l'han bandejada de nostres escoles.»

Emperò, fou el moviment excursionista que va consolidar el moviment de la Renaixença més enllà dels seus primers objectius literaris, representats pels Jocs Florals. L'excursionisme, en un temps en què les institucions acadèmiques vivien al marge de la cultura catalana, constituïa una veritable univer-

Fotografia: Gorga Lejargeci

siat popular en què trobaven cabuda les més diverses inquietuds i iniciatives culturals. L'excursionisme inventaria, investiga, reconstrueix i acull els esperits més inquiets del moviment catalanista, en contraposició del moviment exclusivament literari jocflorallesc.

Dues figures cabdals: Manuel Milà i Fontanals i Marià Aguiló

Milà i Fontanals (1818-1884) comença a estudiar la poesia popular pels seus valors literaris i estètics. Considera que el poble és el portador inconscient de tot el bagatge cultural que l'erudit ha d'estructurar i estudiar. Les seves dues obres de recopilació —*Observaciones sobre la poesía popular con muestras de romances catalanes inéditos* (1853) i *Romancerillo catalán. Canciones tradicionales* (1882)— esdevenen el punt de partida per als futurs estudiosos del folklore.

Marià Aguiló (1825-1897), arxiver, bibliotecari, lingüista, poeta

floralista, estudiós de la literatura popular, home de la Renaixença, polifacètic infatigable, tenia l'objectiu de redreçar la llengua i la literatura catalana. Realitzà una enorme tasca de recopilació de cançons populars arreu dels Països Catalans. Només publicà una obra pròpiament folklòrica, el *Romancer Popular de la terra catalana. Cançons feudals, cavalleresques* (1893), però ell posà les bases per a la reconstrucció cultural de Catalunya.

El moviment excursionista

La Societat X (1872) fou el germen de les futures associacions excursionistes. Formada per joves catalanistes, volia estudiar la geografia del país amb finalitats estratègiques. Seguiren l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques (1876), l'Associació d'Excursions Catalana (1878) i l'emblemàtic Centre Excursionista de Catalunya (1891), fruit de la refosa de les dues anteriors. Aquestes institucions acolliren

multitud d'estudis i edicions de materials folklòrics, amb noms com Rosend Serra i Pagès, Tomàs Carreras i Artau, Josep M. Batista i Roca, fundadors aquests dos darrers de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore Popular de Catalunya, embrió de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya encarregada a l'Orfeó Català per Rafel Patxot i Jubert.

En aquest context sorgeixen els grans noms del folklore català, amb especial incidència en el camp de la literatura popular i, concretament, en la tasca de col·lecció de la poesia popular. Patxot i Jubert publicà el *Llegendari popular català* (1925-1929); però també Aureli Capmany publicà el seu *Cançoner* (1901-1913); Sebastià Farnés, l'*Assaig de paremiologia catalana comparada* (1913); Valeri Serra i Boidú, el *Culte popular a la Mare de Déu* (1913) i l'*Arxiu de Tradicions Populars*, revista publicada des del 1928 al 1935; Cels Gomis i Mestre (1841-1915), home de ciència i

de mentalitat oberta, publicà *Meteorologia i agricultura populars* (1888), *Botànica popular* (1891), *Zoologia popular catalana* (1910), *La lluna segons lo poble* (1912) i *La bruixa catalana* (editat el 1987). Ramon Violant i Simorra (1903-1956) i Joan Amades i Gelat (1890-1959), amb més d'un centenar d'obres publicades i títols com el *Costumari Català* (1950-56, 5 volums), el *Folklore de Catalunya* (1950-59, 3 volums): *Rondallística*, *Cançoners* i *Costums i Creences*, que completen la llarga llista de recopiladors dels esdeveniments folklòrics.

A les Illes

L'interès per la poesia popular ha estat superior al d'altres manifestacions de caràcter etnogràfic. El setmanari *La Palma* (1840) marca una fita puntual amb la publicació del romanç «Don Joan i Don Ramon», per Josep M. Quadrado. La iniciativa de la recerca de cançons populars fou de Marià Aguiló, que comptà amb l'ajut inestimable d'un bon grapat de col·laboradors, alguns d'ells de reconegut prestigi literari, com Tomàs Forteza o Mateu Obrador. L'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, entre els materials etnogràfics recollits a *Die Balearen in Wort und Bild geschildert* (Leipzig, 1869-1891) ofereix algunes mostres de la cançonística mallorquina o les «Rundayes de Mallorca» (1895), publicades tot just un any abans del primer tom de l'*Aplec de rondalles mallorquines* de mossèn Alcover. Francesc de Borja Moll perfilà un *Resum històric de la cançonística balear* en què hi ha els noms més remarcables dels investigadors i col·lectors de la nostra poesia popular: Mn. Antoni M. Alcover, Mn. Josep Rullan, Antoni Noguera, Mn. Cosme Bauzà, Andreu Ferrer i Ginard, Antoni Gal-

més, Sebastià Oliver, Antoni J. Pont, Mn. Baltasar Pinya, Andreu Estarellas... a Mallorca; Francesc Camps i Mercadal — Francesc d'Albranca— i Ferrer i Ginard mateix a Menorca; Mn. Isidor Macabich i Joan Castelló i Guasch a les Pitiüses. Moll anomena la seva pròpia contribució i com a estudiós esmenta Josep Massot i Muntaner. Podem afegir-hi els estudis etnogràfics de Damià Duran i els reculls de Gabriel Barceló; els valuosíssims estudis de Joan Miralles i de Damià Ferrà-Ponç; els reculls i estudis de Gabriel Janer Manila, Baltasar Coll Tomàs, Sebastià Cardell, Mn. Antoni Gilli, Antoni Riera, Vicenç Jasso; els reculls de F. Martí i Antoni Bonet a Menorca; els estudis antropològics de Marià Torres i J. Castelló, i els reculls de Francesc Escandell a les Pitiüses. És evident que les fites ineludibles a l'hora d'engegar qualsevol estudi sobre producció popular són mossèn Antoni M. Alcover i el pare Rafel Ginard i Bauçà, l'obra dels quals esdevé un dels tresors més preuats de la nostra cultura.

Els estudis del pare Gabriel Llompart sobre religiositat popular; els de mossèn Bartomeu Mulet sobre roba, vestimenta i teixits; els arts i oficis d'antany, de J. Llabrés i J. Vallespir; les pinzellades de cultura popular d'A. Estarellas i d'A. Galmès; la recuperació dels instruments populars d'A. Artigues i d'A. Roig, així com l'esplet d'agrupacions musicals populars; els reculls d'adagis i refranys d'A. Llull i M. Fuster; l'estudi de la societat preindustrial de G. Valero; les aportacions antropològiques d'A. Ramis i A. Ginard, i els estudis i reculls de S. Trias; els estudis de música de X. Carbonell, J. Parets, B. Massot i P. Estelrich; els estudis de literatura popular de M. de la Pau Janer i R. Bassa; els estudis sobre el carnaval de C. Valriu..., formen una base sò-

lida que ens permetrà dur endavant noves interpretacions més globals, així com una visió més real del fenomen de la cultura popular en aquest tombant de mil·lenni.

Per què és necessària la cultura popular?

Cultura popular sí, però, dins quina cultura? Quan deim que la nostra situació cultural i lingüística és anormal, què volem dir? Un ciutadà que gaudeixi d'una cultura oficial, establerta, definida, estudiada i transmesa en les escoles, en les universitats, que és acceptada pel poder establert i en què qualsevol persona que pertany a aquesta col·lectivitat se sent identificada i en què pot desenvolupar plenament tot tipus d'aspiracions personals o col·lectives, té molt més fàcil el camí per determinar i fixar la cultura popular.

La cultura popular no pot esdevenir el cul-de-sac en què es fica tot tipus de manifestació, en què es barregen els conceptes d'estandardització cultural i creació espontània; això només succeeix en les societats desestructurades socialment, culturalment i lingüísticament. Jo vull una cultura oficial amb tots els paràmetres que pertoca a una cultura que ha de regir els fonaments filosòfics i existencials del grup al qual pertany; no vull una cultura manlevada, imposada per la victòria d'unes armes i que ens han dit que era la nostra; jo vull els nostres símbols i signes d'identitat i que, si bé hi pot haver pinzellades de cultura popular, tinguin la dignitat del rang i la significació social que els pertoca. Ara bé, el que fan els dirigents és posar tot allò que pertany a la cultura oficial que ens han eliminat dins el sac de la cultura popular; per això els símbols ja no ho

són tant, ni tampoc no es prenen gaire seriosament.

La cultura popular no pot ser viscuda amb els eixos amb què ho fèiem fa cent anys, o vint. La cultura popular no ha de substituir la cultura oficial pròpia, sinó que ha d'esdevenir el complement per a la normalització cultural del nostre país. La cultura popular ha d'utilitzar les estratègies amb què la cultura de masses ha engolit les persones d'una comunitat, i les ha de posar al servei de la gent del poble; ha de ser una cultura multitudinària, però no massificada; una cultura viva, dinàmica, crítica; una cultura no lligada a unes opcions ruralistes, però sí arrelada a la terra; una cultura que parteixi del bagatge creatiu de les persones que s'han fos en la col·lectivitat i l'han feta progressar; una cultura que refermi lligams amb el país al qual pertany, que desporti ànsies de superació; una cultura que no ha de substituir

res, sinó que ha d'emplenar buits i ha d'obrir nous viarany; una cultura respectuosa amb la diversitat, però ferma en el sentiment de pertànyer a un poble i recelosa amb les invasions que es venen com a *multiculturalitat* —una consellera de l'anterior Govern de les Illes anava a visitar les *casetas* de la Feria de Abril vestida de pagesa mallorquina, fins i tot va proposar que a les *casetas* es vengués pa amb sobrassada i herbes dolces; aquesta és la *interculturalitat* que desprenen segons quins grups de poder.

Des de la Universitat intentam amarrar l'alumnat de tots aquests propòsits: hi ha teoria, però també uns deu tallers de creació que formen la matèria de cultura popular catalana. Hem de conèixer tot el que ens ha format com el poble que som. Només a partir d'aquí podrem construir, dia rere dia, el futur que desitjam. ♦

Llibres per a la reforma

Educació *infantil*
Educació *primària*
Educació *secundària*

Llibres

Pge. Papa Joan XXIII, 5-B • Geranis Centre • Tel. 71 33 50. Fax 72 04 44 • 07002 Palma de Mallorca